

PAULA GABRIĆ

KOŠARE U TEHNICI SPIRALNIH STRUKOVA

U dolini Sutle, u naseljima uz ovu rječicu i u njezinu okolnom po-brđu nalazimo jednostavan, gotovo neugledan dokumenat o starini ljud-ske djelatnosti i kontinuiteta u očuvanju kulturne tradicije i pored svega tehničkog razvoja. O svemu tomu govori nam oblikovanje i obradba, a pogotovo sama sirovina jedne vrste jednostavnih košara pletenih od slame, koje služe kao spremnice u gospodarstvu i za različite kućne potrebe. U Kumrovcu i okolnim selima takva se košara zove »korba«.

Kao elementarna djelatnost pletenje košara svojina je cjelokupnog čovječanstva pa se razvilo svuda gdje god se našla prikladna sirovina za to. Ova prastara radinost, kojoj služi prirodni materijal uz minimalnu obradbu i uz pomoć alata dnevne upotrebe, sačuvala se u jednakom ergo-loškom postupku od drevne starine sve do naših dana. Po Birket-Smithu izradba košara raširena je gotovo na svakom mjestu zemlje u bilo kakvu obliku.¹

Od velikog područja različitih spremnica, posebno slamnatih košara prikazat ćemo onaj mali dio koji s tehnološkog stajališta obuhvaća objekte izradene u tehnici tzv. spiralnih strukova. Ova tehnika ne pruža znatnih mogućnosti variranja u ergološkom toku. Takvi su radovi među-sobno veoma slični, mnogo puta i podjednaki, pa su predmeti nastali u različitim međusobno nepovezanim krajevima, često gotovo jednaki. U složenoj skali takvih raznovrsnih spremnica koje mogu biti različite po obliku i veličini, naći ćemo gotovo isti način preradbe i jednaki ergološki postupak i pored toga što za sve to služi sirovina različite vrste. Iz tog proizlazi isti stil koji uvjetuje veoma srodne gotove produkte. Mnogi od takvih predmeta sačuvali su pradavni, danas već bezvremenski oblik koji u nekim slučajevima predstavlja savršeno prostorno rješenje i zrelu fakturu.

U izradbi takvih košara razlikujemo, slično kao i kod tkanja, dva elementa koja bi analogijom prema tkalačkoj tehnici mogli nazvati

¹ Birket-Smith K., *Geschichte der Kultur*. Zürich 1946., str. 111.

osnova i potka. Ta dva izraza nemamo doduše u košaračkoj terminologiji, ali će nam oni pomoći pri opisu tehnološkog toka. U pletenju košara, za razliku od tkanja, ne dolazi do pojave zijeve, a osnova tu ima samo pasivnu ulogu, dok je potka svagda aktivna komponenta. Karakteristično je da se osnova, dakle pasivna komponenta, većinom sastoji od krućeg materijala, te je mehanički manje gipka od elastičnije i lako savitljive potke. Aktivna komponenta — potka služi za opletanje, prišivanje i sastavljanje osnove u kompaktnu površinu. Obje komponente, pasivna i aktivna, zadržavaju u toku rada dosljedno svoju funkciju. Osnovu tvori dugi struk savinut spiralno, nalik na oprugu sata (tabl. I sl. 1, 2, 3). Koncentrični krugovi tog struka, učvršćuju se i međusobno povezuju prepletanjem, odnosno šivanjem s pomoću savitljivije materije, aktivne komponente (tabl. V, sl. 17). Svi se takvi predmeti izrađuju slobodnom rukom bez nekog okvira, stalka ili drugog držala.

Način spiralne tehnike zakretanih strukova (coiling, la vannerie spiralee, Spirulwulsttechnik i Rohrbindung) sastoji se dakle u tom da se struk od slame ili trave polaže spiralno jedan do drugog, slično kao što u keramici teče izradba zemljanih posuda s pomoću spiralnih valjušaka. Međusobno ti se strukovi povezuju, odnosno prišivaju aktivnom gipkom trakom. Ta traka kao aktivna komponenta u gotovoj tvorbi djeluje i kao ukras i to već prema načinu i pravcu samog šivanja, prepletanja ili sastavljanja spiralnih strukova.

Do danas imamo još kod nas predjele, gdje u zimsko doba seljaci izrađuju za potrebe svoga gospodarstva, među ostalim, i košare. Od tih mnogih vrsta, načina i tehnika, ovdje ćemo se zadržati samo na opisu košare u navedenoj tehnici spiralnih strukova, i to prema predmetima, koji se danas nalaze u posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu, a uz koje je predmete još u živom postojanju proučen i sam postupak. Dok iz mnogih naših krajeva znamo da su se takve košare izrađivale uvijek od slame, najčešće ražene, dotle smo u dolini rijeke Sutle naišli na postupak u još drevnoj, zapravo iskonskoj sirovini. Tu se naime takve košare izrađuju od samonikle šumske trave. Ta trava raste na brežuljkastu humlju nad povodnom riječnom dolinom. Domaći ljudi poznaju ovu travu, ali nemaju za nju naziva nego je zovu jednostavno šumska trava. Razlikuju je od drugih trava po obliku rasta, a cijene je zbog njene duge vlati i podatne slame koja nema koljenica, pa nije krhka kao druge trave. Ta je vrsta trave bolja za izradbu košara nego slama od svih oplemenjenih žita. To je trava vrste beskoljenki s latinskim imenom *Molina littoralis* Host.² Kao trajnica ova trava raste samonikla u malim skupinama na šumskim čistinama na pobrđu, a nema je u dolini ni u močvarnoj nizini. U proljeće poraste mlada zelen da konačno ljeti naraste i do dva metra visine. Pri dnu ima jedan do dva razmjerno kratka šiljasta lista, dok na vrhu vlati izbije klas s dugim tankim drščima sa sitnim sjemenjem slično kao što to ima sirak. U kasnoj jeseni trava dozrije i osuši se, njeno sjeme ispada,

² Zahvaljujem ovdje dru Ivi Horvatu, red. prof. Veterinarskog fakulteta u Zagrebu za pomoć u radu koju mi je pružio svojim određivanjem pojedinih biljaka iz ovog kraja, a posebno naše košaračke trave.

vlat požuti i ostaje duga ravna žuta slamka. Po prilici u mjesecu studenom dobro je osušena i zrela za branje. Pojedina se vlat može lagano rukom izvući iz svoga korijena. Tek je sada seljaci žanju srpom. U šumi slože uske snopove, to je »buđera«, »pušel« i tako je odnose svojim kućama. Ako još nije potpuno požutjela, a zbog zime i snijega još je beru zeleno, kod kuće je razgrnu i suše. Bolja je ako je dozrela i osušena na svojem korijenu. Svu tu travu smjeste na suho na promaji, obično na kućnom tavanu, da se tako potpuno posuši. Ovu slamu upotrebljavaju iste zime da ne postane krhka. Vlažna slama u struku košare postaje krhka i ružno promijeni svoju boju.

Osim u košaraštvu, ova trava služi još i u neke druge svrhe, tako npr. za izrađivanje slamki za limonadu, za čišćenje lule (otud njemački naziv Pfeifengras), te za metle (njem. Halmbesen), zatim kao slama za stočnu stelju (u donjonjemačkom dijalektu: Bösöthalm, Bösöriet). Ova slama bez koljenca mnogo je bila prikladnija za izradbu velikih košara nego slama od žitarica koja danas općenito za to služi. Spremnice i košare ispletene od šumske trave bile su trajnije i čvršće od onih izrađenih od ražene i pšenične slame, jer se trava nije lomila. Položena u spirali trava je ostala savitljiva, pa je tako dala ljepšu strukturu izrađenim predmetima.

Druga sirovina potrebna pri izradbi košara u tehnici spiralnih strukova jest ljeskovina. To je ona aktivna komponenta pri pletenju i šivanju, koja daje materiju za omatanje i međusobno prišivanje spiralnih strukova. I ljeskovina se reže u šumi. Trogodišnje šibe režu se u mjesecu studenom, i to one u debljini od oko 2,5 do 3 cm, a dužine i do tri metra. Površina šibe mora biti glatka i ne smije imati čvorova. Kod kuće se od tih šiba pripremaju »vitre«. To su ljeskove trake kalane s tih šiba. Onaj koji izrađuje košare, a to je obično domaćin, priveže uzicom na desno koljeno pravokutni komad kože, obično od ustrojena ovčjeg krzna. Uzica je pričvršćena kroz rupe uz rub kože. Zatim uzima pojedinu ljeskovu granu, ureže nožićem onaj dio kore do bijelja koji je izrastao posljednju godinu dana. Kora sama dalje uzima pravac, te se »vitra« kala, kad se urezani početak kore nateže rukama preko kože na koljenu. S jedne šibe s promjerom od oko tri cm mogu se otkalati kojih sedam do osam traka »vitre« u dužini šibe, dakle kojih tri metra duljine. Dobivena traka »vitre« mora se nožićem očistiti od zaostale srži. Tako se dobiva vitra iste debljine i iste širine. Sve se to radi na desnom koljenu. Očišćena vitra namota se u klupka, spremi na vlažno u podrum ili se ukopa u snijeg da se ne osuši. Vlažna je vitra toliko savitljiva i elastična, da se njome kao uzicom može omatati i šivati. Tek osušena otvrdne, postaje čvrsta i kruta, te kao kostur drži strukove slame njome sašivene u željenom obliku.

S osušene šumske trave odrežu se vrhovi s klasjem. Vlata su očišćene i složene u istom pravcu kako su rasle. Priređene vlata složene se u čvrsti struk, čime se dobiva pasivna komponenta za pletenje košare. Potrebna aktivna komponenta, to jest ona vitra namotana u klupka, već je priređena. Sad započinje izradba košare. Jedinu potrebni alat za to su šilo,

obični džepni nožić i prsten. Danas služi kao prsten obični šuplji naprstak ili kakav obručić od lima ili željeza. Nekad je za to služio komad čvrste sašivene kože ili remen. Promjerom tog prstena određena je debljina struka u spirali košare.

Radom se uvijek počinje sa dna košare (tabl. V sl. 17). Uzima se toliko vlati složenih čvrsto u struk koji je provučen kroz prsten, tako da tijesno pristaje u nj i da se tako drži na okupu taj skup vlati. Time su pojedine spirale slamnatih valjušaka u pasivnoj komponenti stalno iste debljine. Pri radu pomiče se prsten naprijed iza sašivenog, i to sve više prema kraju struka. Da prsten ne bi postao labav, odnosno da struk ostane stalno iste debljine, umeću se u nj nove vlati, pa tako spirala ostaje jednako debela. Tim stalnim dodavanjem potrebnih vlati radnja zadobiva tehnološki sadržaj pletenja s neograničenom niti.³ Za početak rada služi uvijek donji dio stabljike, a ne njezini tanki vršci. U radu se struk polaže spiralno nalik na pero sata i to u krug ili elipsu (tabl. I, sl. 1, 2, 3). Na otprilike svaki prst duljine travnati se struk obavija trakom vitre, tako da zadrži svoj u prerezu okrugli oblik, a ujedno se vitra prošiva kroz donji sloj pređašnjega spiralnog reda, čime se pojedine spirale međusobno spajaju. Za to »šivanje« napravi se šilom u susjednoj unutarnoj spirali rupa, kroz koju se onda prostom rukom lagano provlači čvrsta vitra. Samo prstima i bez pomoćnih sprava strukovi se vode u zadanoj spirali pa se tako spremnica ili košara formira u željeni oblik u sasvim slobodnom radu.

Isti tehnološki postupak, tj. savijanje strukova slame, te opletanje i šivanje s pomoću kalane ljeskovine, nalazimo i na košarama od ražene slame, koje, međutim, nisu tako trajne, a ni tako lijepo. Konačno, danas u našim krajevima služi i pšenična slama koja je još više krhka, te je struktura takve košare mnogo lošija od nekadašnjih starinskih košara pletenih od šumske trave.

Opisanu vrstu košara izrađuju danas kod nas samo muški i to svaki gospodar sam za svoju kuću. Međutim, po Montandonu košaraštvo je prije svega ženska radinost. Tek kod pučanstva viših civilizacija ona postaje muški posao, odnosno nalazimo i podjelu, da muškarci izrađuju grublja pletenja, a žene finije predmete.⁴ Tako i kod nas vidimo da u Zagorju, Podravini i Međimurju žene danas pletu različite manje torbe i ukrasne predmete od slame ili rogožine, dok muškarci obrađuju sirovinu i izrađuju upotrebne košare najviše od šiblja. Tu je već međutim, posrijedi profesionalno košaraštvo, dok su opisane košare u tehnici spiralnih strukova ostala do danas isključivo autarkična domaća djelatnost.

Sama izradba tih košara u tehnici spiralnih strukova jednostavna je te se može obavljati u svakoj prostoriji ili na otvorenom bez ikakvih posebnih priprema. Isto je tako jednostavna i nabava sirovine kao i alata. Tako je izradba, tj. pletenje i šivanje te vrste spremnica primjer domaće autarkične radinosti. Kako kod nas, tako se ni drugdje u svijetu iz ove

³ Bühler-Oppenheimer K. u. A., Die Textiliensammlung Fritz Iklé-Huber im Museum für Völkerkunde. Basel—Zürich 1948., str. 94.

⁴ Montandon G., L'ologenèse culturelle. Paris 1934., str. 495.

tehnike nije razvila ni manufakturna ni radionička zaposlenost.⁵ Kao nuzgredno zanimanje ili kao jedina djelatnost fizički nemoćnih, ponajviše slijepaca, u toj se tehnici izrađuju različiti ukrasni predmeti pa i slamnate košnice. Kako ovo rukotvorstvo nema uvjeta za mehanizaciju, ono mora nestajati onda kad za nj prestanu potrebni preduvjeti. Drevna djelatnost, koja postoji od pradavnih vremena nestat će doskora u naše doba intenzivne industrijalizacije.

Po opisima iz različitih krajeva, u historijsko je vrijeme način izradbe slamnatih košara ostao jednak. Bünker opisuje postupak i oblik takvih košara iz središnjega područja austrijskog i mađarskog Gradišća i to s kraja XIX stoljeća. I oblik tih slamnatih košara jednak je našim vremenski nešto kasnijim predmetima (tabl. III sl. 11 i tabl. IV sl. 15).⁶ Jednaki opis izradbe donosi Schier iz XVII st. po kroničaru Grünwelu iz Brandenburga u nizini rijeke Spreve, gdje je tada bila u upotrebi ražena slama.⁷ Isti autor navodi po Blau jednaki postupak iz Češke Šume, gdje je također za to služila ražena slama.⁸ On ujedno spominje rasprostranjenost slamnatih košara u Njemačkoj, Francuskoj i Engleskoj, te zaključuje da je izradba slamnatih spremnica vezana uz kulturu žitnih trava.⁹ Tim se ta radinost nužno povezuje s poljodjelstvom kao ekonomskom osnovicom. Schier ujedno negira mogućnost postanka slamnatih košara u Sredozemlju i na Balkanu, gdje se slama prigodom vršenja uništava, jer je gaze životinje. Međutim ta Schierova opažanja ne stoje u potpunosti, jer slama i u tim krajevima služi za izradbu različitih predmeta, pa i za izradbu skloništa, odnosno spremišta. Schier dalje nastavlja da se starina pletera od šiblja može dokazati prema prethistorijskim nalazima, dok slamnato pleterivo on drži mnogo mlađim,¹⁰ ali to po drugim autorima i nalazima ne bi odgovalo.¹¹

Međutim, upravo postupak utvrđen u našim krajevima u kome kao isključiva sirovina služi samonikla šumska trava, govori za to da je ova vrsta košaraštva morala nastati davno prije svakog početka poznavanja žitnih trava, dakle prije sjedilačke poljodjelske radinosti, a još na stupnju sakupljanja samoniklih raslina. Po tom na ovom nevažnom i do danas gotovo sakrivenom detalju, skromni proces u izradbi naših zagorskih košara govori o starini i o samim počecima prvotne ljudske djelatnosti. Za održanje takve jednostavne, a ipak krute tradicije i dosljednosti u istom načinu rada Spiess dobro primjećuje slijedeće: »Kod nekih metoda rada začuđuje nepromijenjeno održavanje starih kulturnih vrednota kroz stoljeća. To je u takvoj mjeri moguće samo kod anonimne umjetnosti«.¹²

⁵ Isti str. 495.

⁶ Bünker J. R., *Das Bauernhaus in der Heanzerei*. Mittheil. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien. Bd. XXV. 1895., str. 142.

⁷ Schier B., *Das Flechten im Lichte der Historischen Volkskunde*. Frankfurt a/M 1951., str. 30.

⁸ Isti str. 31.

⁹ Isti str. 29.

¹⁰ Isti str. 29.

¹¹ Kost E., *Strohkörbe als Urgefäße*. Württemberg. Jahrbuch f. Volkskunde. Stuttgart 1956., str. 55.

¹² Spiess K., *Bauernkunst*. Berlin 1935, str. 109.

Priložene slike 4, 6, 9, 11, 12, 13, 15, 16 prikazuju objekte iz doline Sutle, a uz njih mali izbor iz drugih sjevernih dijelova naše domovine. Ove su se košare svuda izrađivale do današnjeg vremena. Raširene su ne samo u Hrvatskom Zagorju nego i u čitavoj nizini između Save i Drave pa i dalje. Zovu se korpa, korpica, korba ili korbica, pa košara, a pojedine prema svojoj funkciji nose naziv »sijanica« ili drugdje »nasijač« za sijanje, »sirnica« za sir, te »tojnica« za sipanje zrna u žrvanj. Te košare postoje i dalje u alpskim krajevima. Iz područja susjedne Štajerske i Gradišća posjeduje ih muzej u Grazu u velikom broju. U Grazu ima vremenski starijih primjeraka, od kojih su neki i veći od naših, ali po obliku veoma srodni našima. I pored onih starih predmeta očuvanih u muzeju, takve su se košare izrađivale još sasvim nedavno. Takav predmet izrađen pred kojih petnaest godina pokazuje naša sl. 10.¹³ Ta se košara zove Steckkorb, a služi za spremanje graha, sjemenja i drugog zrnja. Istovjetan je s našim nekim predmetima. Ujedno je to primjer kako se ne samo kod nas nego i u drugim krajevima održala još do danas tradicija analognog oblika i isti način pletenja.

Gledajući rasprostranjenost objekata izrađenih u tehnici spiralnih strukova, vidimo da se nalaze svuda, gdje je bila pri ruci odgovarajuća sirovina. Za to su služila različita raslinstva: trava, šaš, trstika, rogoz, slama, a konačno i korijen bora pa i vrbovo šiblje,¹⁴ koje kao i strugotine drva više nalazimo kod izradbe različitih pletera. Udara u oči i sličnost oblika u krajevima koji nisu bili u nikakvom međusobnom dodiru i gdje se ne može govoriti ni o prijenosu ni o posudbi inventara.¹⁵ Razumljiva je srodnost naših predmeta s onima iz nedalekog Gradišća¹⁶ ili s onima iz srednje Evrope.¹⁷ Za ovakav elementarni kulturni inventar kao što su to košare pletene u struk moglo bi se reći, kao što Milojčić opaža za oblike nastambe, da je to opće dobro nastalo na različitim područjima nezavisno jedno o drugom.¹⁸ A i Montandon veli da različite vrste posuda, izrađene bilo pletenjem bilo u spiralnoj tehnici nisu vezane na jedno određeno

¹³ Košaru sl. 10 izradio je seljak Johann Ferl u selu Tiefernitz, kot. Vasoldsberg kod Graza, a danas je u posjedu dra Marije Kundegraber — Wien, kojoj zahvaljujem na ovim podacima i slici.

¹⁴ Busch G., *Illustrierte Völkerkunde*. II. Stuttgart 1926, str. 500 — Montandon G., o. c., str. 495.

¹⁵ Schuchhardt C., *Das technische Ornament in den Anfängen der Kunst*. Praehistorische Zeitschrift, I. B. I. Heft, Berlin 1909, str. 41, Taf. VI. 1, 2 iz Afrike slična našoj sl. 5. —

Bossert H., *Geschichte des Kunstgewerbes*. II. Bd. Berlin—Wien—Zürich 1929, str. 34 u Aziji, Taf. VI. iz okol. Viktorija jezera —

Bühler-Oppenheim Kr., *Systematik der primären textilen Techniken*. Ciba-Rundschau 73, Basel 1947, str. 2697, žena plete veliku spremnicu u Angoli.

¹⁶ Bünker J. R., o. c. str. 143 slična našoj sl. 13.

Schmidt L.—Riedl N., *Die Johann R. Bünker-Sammlung zur Sachvolkskunde des mittleren Burgenlandes*. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Eisenstadt 1955., str. 33 t. 15.

¹⁷ Helm R., *Hessische Vorratskörbe*. Zeitschrift f. Volkskunde 56. Jahrgang. Frankfurt a/M 1960, str. 17, t. IV. sl. 14. —

Kost E., o. c. str. 60/61 slične našim sl. 4, 6, 9, 11, 12.

¹⁸ Milojčić V., *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- u. Südosteuropa*. Berlin 1949, str. 109.

područje ni na stahovati kulturni krug nego su rasprostranjene širom čitavoga svijeta.¹⁹

Predaleko bi vodilo tačno nabranje proširenosti spiralne tehnike, ali je važno da su uglavnom svuda izrađivani upotrební predmeti. Takve spremnice služe za spremanje sjemenja, žita i znatih plodova, zatim krumpira, kokosova oraha i dr. U njima se prenosi urod iz vrtova i polja. Konačno služe i za spremanje različita sitnog pribora, a na takvim se pladnjevima poslužuje hrana. Samo u rijetkim krajevima ova se tehnika rascvala u dekorativni objekt. Ali i u tom slučaju, ti su predmeti ostali jednostavni, često i neugledni i bez nekoga naročítog ukrasa. Ipak i pored svoje jednostavnosti ti skromni predmeti imaju određenu ljepotu u skladnosti svojih oblika. Ovi iskonski oblici, kako su ih izrađivale generacije anonimnih stvaralaca i kako su se očuvali po zakonu neiskorjenjive tradicije, daju vrijednost tim neznatnim jedva zamjetnim svakodnevnim stvarima. Nenametljivi blagi sjaj žute slame s mrežom tamnije ljeskovine na dobrom obliku pruža doista istinsko estetsko rješenje. Kost veli: »Košare djeluju iskonski i lijepe u obliku. To su seoske tvorevine savršene pučke umjetnosti u svojoj stepeničasto razdijeljenoj izradnji od spiralne baze dna do gornjeg ruba, u harmoničnom ritmu svojeg veza kosih pruga iz svjetlijih i tamnijih traka na toplom sjaju slame.«²⁰

Pred nama stoje pitanja, odakle ta tradicija, odakle taj osnovni oblik, gdje je ishodna tačka tehnike u izradbi predmeta iz spiralnih strukova.

Kako je početak mnogih elementarnih djelatnosti obavijen tamom, tako se i počeci naše radinosti vremenski ne mogu sagledati. Takvi su predmeti uvijek bili izrađivani od raspadljivog materijala. Pa i naša sadašnja građa u tom materijalu brzo propada. Ni sam proizvođač takve stvari ne cijeni mnogo i ne čuva ih. I košare Etnografskog muzeja u Zagrebu stare su dvadesetak do najviše sedamdeset godina. Tek izrađene, te su košare gotovo već osuđene na skorú propast. Ali način izradbe, ergološki stupanj utvrđen u toj izradbi košara, taj je do danas ostao tako iskonski kao u prvim danima svog postojanja. Ova radinost, čini se, vrši se tisućljećima na isti način kao u najstarijoj prethistoriji i usprkos svemu tehničkom napretku. Kad su već recentni komadi kratkoga vijeka, razumljivo je, da su u starijim nalazima vrlo rijetko očuvani i to uvijek fragmentarno ili samo u tragovima. Ukoliko se u arheološkim ili prethistorijskim nalazima susreo po koji fragmenat bilo ga je gotovo nemoguće tehnološki analizirati. Međutim, upravo na osnovu poznavanja recentnih takvih predmeta i njihove očuvane tehnike, možemo doći do predodžbe o izradbi posuda i u dalekim vremenima prethistorije. E. Kost je dao jednu od najinstruktivnijih i najopširnijih studija o objektima izrađenim u spiralnoj tehnici nazivajući ih praposude, Urgefässe.²¹

Već je čovjek paleolita mogao raspolagati potrebnim alatom za izradbu takvih spremnica, jer je njegovo šilo ili nož moglo biti od kremena ili kosti. Ista sirovina, trava koja služi i danas, u obilju ga je okruživala.

¹⁹ Montandon G., o. c. str. 501.

²⁰ Kost E., o. c. str. 54.

²¹ Isto

Nije bila potrebna domestikacija trava kasnog magdalijena,²² čak nije ni morao prijeći na sjedilačko gospodarstvo zemljoradnika neolita. Već prije, još kao lovac i ribar, mogao je iznaći pletenje šibljem ili sastavljati iz gužve slame divljih trava neku takvu posudu. Uz kamen i drvo sigurno je i trava bila najstarija sirovina, koju je čovjek naučio obrađivati. Za svoj nemirni lovački život trebao je različito suđe bilo iz kože ili iz raznih drugih organskih tvorevina kao drvo, trska, šiblje, trava i slično.²³ Iz dalekoga starijeg paleolita nemamo nikakvih dokaza za izradbu takvih spremnica, pa ni okamina ni otisaka. Ipak je ta radinost već tada morala postojati.²⁴ A pletenje i sastavljanje tih košara zauzima istaknuto mjesto u kulturi primitivnih naroda, te se već iz tog razloga mora davnim prastanovnicima našega kontinenta priznati poznavanje te vještine. Pletenje košara mora da je starije od keramike, premda nemamo materijalnih dokaza za tu tvrdnju.²⁵ Po Pittioniju prve lončarske krhotine potječu iz kasnog mezolita, a neolit već pozna savršene lončarske tvorbe, koje pokazuju rad vještih ruku i ujedno su dokaz duge tradicije u toj radinosti.²⁶ Međutim, već u davnim počecima paleolita čovjek se morao služiti nekim spremnicama i posudama koje mu je sama priroda pružala kao npr. različitim školjkama, tikvama i drugim,²⁷ jednako kako to još i danas služi mnogim primitivnim narodima.²⁸

Neki su autori postavili hipotezu da je pletenje u tehnici spiralnih strukova zapravo preteča vrpčaste keramike. Ali izradba zemljanih posuda u tehnici valjušaka postojala je već u evropskom neolitu.²⁹ Analogni ergološki postupak u keramici i košaraštvu mogao je nastati i nezavisno jedan o drugome, te prema tome pletenje slame u tehnici spiralnih strukova ne mora biti starije od prvotnih početaka keramike. Po drugoj hipotezi prvotna keramička posuda nastala je izmazivanjem šupljine kakva ploda npr. tikve, pa i pletene košare. Mekani je materijal zatim spaljen, pa je time dobivena glinena posuda koja je zadržala zadani oblik. Takvo ili slično premazivanje pletenine, pletera i slamnatih valjušaka u mnogome se sačuvalo. Takva košara ili posuda premazuje se glinom, smolom, dubretom ili asfaltom, da postane čvršća i nepropusna za tekućinu.³⁰ Taj je običaj poznat po čitavom svijetu, pa se tako npr. u Ruandi premazuju pletene posude glinom izvana i iznutra.³¹ Indijanska plemena u Sjevernoj Americi za vrijeme suše izmazivala su košare za donošenje vode.³² U srednjoj Evropi i u Švedskoj postojala je još u XVIII st. od-

²² Pittioni R., Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur. Wien 1949, str. 56, str. 72.

²³ Rieth A., Die Entwicklung der Töpferscheibe. Leipzig 1939, str. 3.

²⁴ Forrer R., Reallexikon der prähist., klassischen u. frühchristl. Altertümer. Berlin 1907, str. 267.

²⁵ Isti str. 421.

²⁶ Pittioni R., c. o. str. 72, str. 107.

²⁷ Schuchardt C., o. c. str. 47/48.

²⁸ Birket-Smith K., o. c. str. 89.

²⁹ Rieth A., o. c. str. 5.

³⁰ Birket Smith K., o. c. str. 121.

³¹ Rieth A., o. c. str. 3. — Montandon G., o. c. str. 494.

³² Ebert M., Reallexikon der Vorgeschichte. Bd. XIII. Berlin 1929, str. 222.

redba da svaka kuća mora imati pri ruci obješene pod strehom, pletene premazom brtvene kabliće. U slučaju vatre donosila se u njima voda, prazni kablići bacali su se s ljestava da se opet brzo napune vodom. Osim slamnate pletenine, nijedna druga onda poznata materija ne bi to izdržala.³³ Kod nas se npr. u Bosni, Baranji, Zagorju, Slavoniji i drugdje do danas premazuju trnke ili druge pletene posude đubretom ili glinom. Moglo bi se pretpostaviti da je u davnoj prošlosti premazivanje posuda moralo dovesti do pronalaska lončarije pa bi prema tome pleter i slamnate spremnice bile starije od zemljanih posuda.³⁴ Nas, međutim, više zanima podrijetlo samoga košaraštva, a pitanje postanka zemljanih predmeta i lončarstva uopće ostavljamo po strani.³⁵

Najstariji dokaz o postojanju pletera za sada nam pruža najstarije poznato nalazište keramike datirano s visokim paleolitom iz ancylus-periode. To je tzv. «keramika u rogozu» (Binsenkeramik), otisci pronađeni u nalazištu Rinluch u Brandenburgu. Po tim ostacima mogli bismo zaključiti na sličnost rada u pleteru i glini.³⁶ No izradba košara sigurno mora da je mnogo starija i od ovog nalazišta. Takvi su otisci doduše prvi materijalni dokaz, ali hipotetski to je već naprednija stepenica u ergologiji prvotne posude.

U pećinskim prizorima tzv. istočne španjolske umjetnosti postoji doista prikaz nekih posuda. Smatra se da te pećinske slike potječu iz mezolita iz epohe Capsiena.³⁷ U prizoru koji prikazuje dva ljudska lika, od kojih je jedno gotovo sigurno žena, kako se penju uza stijenu do ulišta divljih pčela u hridi,³⁸ gornji ženski lik drži u ruci neku spremnicu ili posudu očito da je napuni medom. Nas tu zanima upravo ta spremnica (tabl. V. sl. 18). Žena je drži sa strane i posuda visi slobodno u zraku.³⁹ Spremnica ima kruti oblik zaobljene vreće s ovalno oblikovanom ručicom. Očito je da ta spremnica nije prirodna tvorevina nego je djelo ljudskih ruku. Mogli bismo pretpostaviti da je ta spremnica doista košara i to najvjerojatnije takva koja je izrađena pletenjem strukova, jer njen oblik upućuje na to da je to materijal koji je više ukrućen i bolje oblikovan nego što to može dati koža u primitivnoj obradbi. Za tu pretpostavku govori i oblik druge posude kako je nalazimo u istoj seriji pećinskih prizora. I ta posuda, spremnica ili košara, očito je ljudski proizvod.⁴⁰ Autori tumače ove predmete kao da su izrađeni od kože, pletera ili kore.⁴¹ Po samom obliku obiju posuda, a pogotovo po njihovoj oblini, moglo bi se raditi o pletenju spiralnih strukova nekoga mekog materijala, trave ili kakve loze.

³³ Schier B., o. c. str. 33.

³⁴ Rieth A., o. c. str. 3.

³⁵ Birket-Smith K., o. c. str. 122.

³⁶ Ebert M., o. c. Bd. XI. Berlin 1929, t. 22. — Rieth A., o. c. str. 4.

³⁷ Maringer J.—Bandi H. G., Art in the Ice Age. New York 1953, str. 141. — Pittioni R., o. c. str. 60.

³⁸ Maringer J.—Bandi H. G., o. c. sl. 178. na str. 136.

³⁹ Isti sl. 181 na str. 137.

⁴⁰ Isti sl. 161 na str. 126.

⁴¹ Isti str. 129.

Iz kasnijih nalaza već se može ukazati na pouzdanije indicije o ovoj tehnici. Forrer donosi snimke fragmenata od otisaka pletera iz kasnog neolita u stambenoj jami Achenheim u Elsassu,⁴² a spominje i nalaz pougljenog pletera omotanog slamom u neolitskom sojeničkom naselju Wangen.⁴³ Kost daje podatke o otiscima nađenim na mnogo mjesta u Evropi, u Aziji sve do Kine i u Americi, među kojima su već jasni otisci pletera u tehnici spiralnih strukova. Konačno Kost daje i podatke iz djela antičnih autora, a i ilustrativne prikaze iz Babilona s košarama izrađenim u toj tehnici.⁴⁴

Za usporedbu s našom građom najvažnija su nalazišta u švicarskim sojenicama, gdje su se sačuvali nesamo pleter, spiralni dijelovi košara nego i ostaci tkanja.⁴⁵ Vogt veli, da je izradba u spiralnim strukovima jedna od najčešćih tehnika u tim nalazištima, a ujedno mu se čini da je u prvom redu služila za izradbu košara. Već je Lehman konstatirao da je to jedna od najraširenijih tehnika. Vogt je u švicarskim sojenicama našao samo dvije varijante u načinu povezivanja pasivnih spiralnih strukova s aktivnom trakom.⁴⁶ Po Bühler-Oppenheimu na recentnom materijalu širom svijeta u postupku opletanja, odnosno »šivanja« aktivnom trakom postoji više od desetak mogućnosti koje prelaze u pravo pletenje.⁴⁷ Naš opisani način povezivanja strukova aktivnom trakom s pomoću ubadanja u susjednu spiralu, po Vogtu predstavlja najjednostavniju i ujedno jednu od obiju najstarijih varijanata u švicarskim neolitskim nalazima.⁴⁸ Nasuprot tome, pleter s unakrsnim šibljem Vogt datira s kasno brončanim epohom. Na osnovu analize neolitskog materijala najjednostavniji oblici povezivanja strukova morali su postojati već u paleolitu. Upravo prema stupnju tehničkog razvoja došao je Vogt do toga zaključka. Prema tome je to bilo u doba kad još uopće nije postojala keramika.⁴⁹ Kako evropski neolit uzgaja već lan i kudjelju i prerađuje ih ne samo za pletenje nego i za tkanje,⁵⁰ tehnika pletera omatanjem ili šivanjem strukova mora biti znatno starija.

Dokaz da je tehnika spiralnih strukova na našem teritoriju postojala već u prehistoriji, pruža nam nalaz takva pletiva očuvan u nalazištu Ripač na Uni kraj Bihaća iz kasnoga brončanog doba.⁵¹ Sojeničko naselje Ripač bilo je uništeno požarom. Tu je došlo do nagla prekida života, a mulj je prekrrio napuštene ostatke i tako ih sačuvaao. Nisu se svi pougljenjeni biljni ostaci dali indentificirati, ali nađeni fragmenti za nas su osobito vrijedni. Uz ostalo, naročito je važno dno jedne lijepo opletene posude od neke vrste slame opletene likom (tabl. VI, sl. 19), dio košare (sl.

⁴² Forrer R., o. c. str. 267, sl. 202. i 203.

⁴³ Isti str. 421.

⁴⁴ Kost E., o. c. str. 56.

⁴⁵ Vogt E., *Geflechte und Gewebe der Steinzeit*, Basel 1937, str. 5 i d.

⁴⁶ Isti str. 21.

⁴⁷ Bühler-Oppenheim K. u. A., o. c. str. 116.

⁴⁸ Vogt E., o. c. str. 21.

⁴⁹ Isti str. 42.

⁵⁰ Pittioni R., o. c. str. 110.

⁵¹ Čurčić V., *Prehistorička sojenica iz brončanog doba u Ripču kraj Bihaća u Bosni*. Glasnik Zemalj. muzeja u B. i H. sv. XX. Sarajevo 1908, str. 151/152.

21) i dio ručice opletene ljeskovačom (sl. 20). Čurčić veli da su ostaci koševa od slamnatih gužava vezanih likom nalik na današnje okrugle košare za kruh,⁵² te prema Radimskomu donosimo sliku dna i dio ruba jedne takve košare (sl. 19 i 21).⁵³ Paralelu Ripču možemo gledati u paleo-venetskim sojeničkim nalazima u sjevernoj Italiji.⁵⁴

Iz egejskoga brončanog doba fragmenat jedne u spiralnoj tehnici pletene košare od rogožine i konopa (tabl. VI, sl. 22) otkriven je u nedavnim podmorskim otkrićima uz obalu Male Azije,⁵⁵ a u kretscom krugu jasni otisak tehnike spiralnih strukova nosi onaj fragmenat glinene posude, koja je upravo i izrađivana na podlošku jedne takve rogožine.⁵⁶

Od prethistorije, dakle, možemo slijediti postojanje u izradbi različitih predmeta na način spiralnih strukova. Da samo u najkraćem spomenem i jedan od takvih starijih slavenskih nalaza. To je slamnati koš, izrađen u našoj tehnici, a pronađen u ranom sredovječnom nalazištu na Tunskom otoku kod Poznanja.⁵⁷

Od srednjeg vijeka unaprijed košare i slične predmete u tehnici spiralnih strukova donose slikari majstori kao pojedinosti dodane s veoma realističnim crtama u različite kompozicije.⁵⁸ Od kasnijih majstora osobito je za naše razmatranje korisna građa Pietera Brueghela koji ima tako bogatu skalu pučkog inventara. Na njegovim slikama možemo pronaći i naše košare, tako ih donosi npr. u svojoj kompoziciji »Borba karnevala s korizmom« i dr.

Prema svemu, dakle, tehnika je spiralnih strukova opće svjetsko prethistorijsko rukotvorstvo koje nije vezano ni na koju posebnu kulturnu faciju ni na određen etnos. Bez sumnje je već rano postojala recipročna veza između naše tehnike i prvotne keramike, pa je košaraštvo u svom dugom postojanju preuzimalo i oblike rođene iz lončarske djelatnosti.

Iako se u literaturi kao usput spominje da je u prapoćecima kao jedna od osnovnih sirovina bez sumnje služila samonikla trava, nije do sada bilo za to materijalnih dokaza. Zato upravo naše košaraštvo, koje se do danas još služilo takvom građom daje dragocjen prilog tumačenju jedne od najstarijih i sasvim početnih ljudskih djelatnosti. Ova tradicija održala se u malom izoliranom kraju uz rijeku Sutlu i pored svih promjena zašla i u naše stoljeće. Na tom malom području očuvala se davna

⁵² Čurčić V., o. c. str. 174.

⁵³ Radimsky V., Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni. Glasnik Zemaljskih muzeja u B. i H. VII. Sarajevo 1895, sl. 1 na t. XLII sl. 412, 408, 413; str. 524/525; 506, 508.

⁵⁴ Schier B., o. c. str. 12.

⁵⁵ Bass G., A bronze age shipwreck. Bulletin of the University Museum of Pennsylvania, 2, Philadelphia 1961, str. 7. — Throckmorton P., Oldest known Shipwreck yields bronze age cargo. National Geographic Magazine 5. Washington 1962, str. 702.

⁵⁶ Myres L. John, Textile impressions on an early clay vessel from Amorgos. The Journal of the anthropological Institute of Great Britain and Ireland, XXVII. London 1897, str. 178, t. XII

⁵⁷ Korošec J., Uvod v materijalno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka. Ljubljana 1952, str. 170.

⁵⁸ Kost E., o. c. str. 55.

predaja još iz vremena kad se čovjek tek otimao iz same sabiračke pri-
vreda, a nije još osvojio ni početak obradbe tla ni kulturu žitarica. Us-
prkos etničkim smjenama, pa i pored raznih kulturnih impulza i usvo-
jenih tekovina, ipak je tu očuvan taj iskonski ergološki oblik sve do
praga sadašnjice. Tako nam skromne slamnate košare postaju prilog u
proučavanju prvotnih životnih oblika.

POPIS SLIKA

TABLA I

- Sl. 1 Inv. br. Va 108 — počimanje pletenja šumskom travom — Črešnjevec, Bistrica
ob Sotli, dolina Sutle kod Kumrovca — promjer 18,5 cm.
- Sl. 2 Inv. br. Et. 13796 — počimanje pletenja raženom slamom, opleteno »ličem«,
dno »rit« košare — Sestranec, kot. Ivanec, Hrvatsko zagorje — promjer 13 cm.
- Sl. 3 Inv. br. Va 109 — počimanje pletenja šumskom travom — Črešnjevec, Bistrica
ob Sotli, dolina Sutle kod Kumrovca — promjer 26,5 cm; vis. ruba 3,5 cm.
- Sl. 4 Lijevo: Inv. br. Et. 18439 »korbica« za zrnje — Kumrovec, Hrvatsko zagorje
— promjer dna 11,5 cm; promjer otvora 8 cm; vis. 12,5 cm.
Desno: Inv. br. Et. 18437 »tojnica« košara za sipanje zrnja u žrvanj —
Kumrovec, Hrvatsko zagorje — promjer dna 18 cm; promjer otvora 24 cm;
vis. 31 cm.

TABLA II

- Sl. 5 Inv. br. b/b 380 košara — sjeverna Hrvatska — promjer dna 41 cm; promjer
otvora bez ručke 52 cm; vis. 20,5 cm.
- Sl. 6 Inv. br. Et. 16205 »sijanica« za sijanje na polju, nosi se ispod ruke — Razvor,
Kumrovec, Hrvatsko zagorje — osi dna 24 cm i 34 cm; osi otvora 49,5 cm
i 32,5 cm; vis. 17 cm.
- Sl. 7 Inv. br. Et. 16552 »nasejač« ili »lončenjak«, »korpa« za sijanje na polju, nosi
sijač obješenu oko vrata — Bratina, Jastrebarsko, sjeverna Hrvatska —
promjer dna 23 cm; promjer otvora 27 cm; najveći promjer 37 cm; vis. 24 cm.
- Sl. 8 Inv. br. b/b 379 »simpla« korpa za tijesto za kruh — Slavonija — promjer dna
17 cm; gornji promjer 32 cm; vis. 16 cm.

TABLA III

- Sl. 9 Inv. br. Et. 16206 »korba« za spremanje perja — Razvor, Kumrovec, Hrvatsko
zagorje — promjer dna 35,5 cm; promjer otvora 18,5 cm, najveći promjer
43,5 cm; vis. 45 cm.
- Sl. 10 »Steckkorb« za sjemenje i drugo — Štajerska, Austrija, v. bilj. 13. — najveći
promjer 41,5 cm; promjer vrata 18,5 cm; promjer otvora 20,5 cm; vis. 39 cm.
- Sl. 11 Inv. br. Et. 16250 »korba« za spremanje sjemenja — Razvor, Kumrovec,
Hrvatsko zagorje — promjer dna 25 cm; promjer otvora 20 cm; najveći
promjer 40 cm; vis. 32,5 cm; vis. ruba oko otvora 3,5 cm.
- Sl. 12 Inv. br. Et. 16251 »korba« za spremanje sjemenja — Razvor, Kumrovec,
Hrvatsko zagorje — promjer dna 25 cm; promjer otvora 19 cm; najveći
promjer 33 cm; vis. 28 cm; vis. ruba oko otvora 5 cm.

TABLA IV

- Sl. 13 Inv. br. Et. 16215 »korba« za spremanje perja — Razvor, Kumrovec, Hrvatsko
zagorje — promjer dna 31 cm; promjer otvora 20 cm; najveći promjer
52,5 cm; vis. 34,5 cm.
- Sl. 14 Inv. br. Et. 17366 »korpica« — Ključ, Novi Marof, Hrvatsko zagorje —
promjer dna 21 cm; gornji promjer 37 cm; vis. 12 cm.

- Sl. 15 Inv. br. Et. 16190 »korba« — Škrnik, Kumrovec, Hrvatsko zagorje — promjer dna 26,5 cm; gornji promjer 43 cm; vis. 20 cm.
- Sl. 16 Inv. br. Et. 18434 »korba« — Kumrovec, Hrvatsko zagorje — promjer dna 22 cm; gornji promjer 35,5 cm; vis. 16,5 cm.

Napomena: Svi predmeti na slikama od 1 do 16, osim sl. 10. su vlasništvo Etnografskog muzeja u Zagrebu. Predmete je snimila prof. M. Gušić na čemu joj ovdje zahvaljujem.

TABLA V

- Sl. 17 Početak pletenja košare — spiralno polaganje strukova slame i njihovo povezivanje, odnosno šivanje »vitrom« »ličem«, tj. kalanim ljeskovim trakama.
- Sl. 18 Detalj prehistorijske pećinske slike istočne španjolske umjetnosti po Maringer-Bandi.

TABLA VI

- Sl. 19 Fragmenat dna košare iz nalazišta Ripač po Radimskom.
- Sl. 20 Fragmenat ručice košare opletene ljeskovačom iz nalazišta Ripač po Radimskom.
- Sl. 21 Fragmenat ruba košare iz nalazišta Ripač po Radimskom.
- Sl. 22 Fragmenat košare po Bassu.

ZUSAMMENFASSUNG

Körbe in der Technik der spiralen Strohulsttechnik

Der Aufsatz behandelt rezente Objekte aus dem Sutla Tal in Zagorien, Kroatien. Auf der ganzen Welt werden bis heute solche Objekte auf dieselbe ursprüngliche Art mit dem einfachsten Werkzeug (Taschenmesser und Pfriem) in freier Handarbeit ohne jedes Hilfgerät geformt bzw. hergestellt. Der Autor gibt eine genaue Beschreibung des Korbflechtens in der spiralen Strohulsttechnik. Das Bemerkenswerte an der Korbflechterei des Sutla Tales ist der Umstand, dass hier bis in die jüngste Zeit als Rohmaterial ein wildwachsendes Waldgras mit knotenfreien Schaft (*Molins littoralis* Host) diente.

Die Tatsache, dass bis zu den heutigen Tagen ausschliesslich dieser ursprüngliche Rohstoff verwendet wurde spricht dafür, dass diese Technik der Korbflechterei in jene Vorzeit reicht, in der kein Ackerbau bestand. Zu jener Zeit als noch kein wildes Gras domestiziert war, bestand also auch kein Stroh einer Kulturpflanze, welches als Rohstoff dienen konnte. Der findige Wildbeuter war Hersteller solcher Körbe. Ueberall wo ein entsprechendes Rohmaterial verfügbar war oder ist, findet man diese Technik. Sie ist weltumspannend, ursprünglich und uralte. Da das in Frage stehende Material leicht verderblich also kurzlebig ist, handelt es sich bei prähistorischen Funden um Zeugnisse aus jüngeren prähistorischen Zeiten. Als ältesten Beweis des Bestehens der Flechtechnik sieht der Autor in den Darstellungen von Gefässen auf den spanischen Felszeichnungen, doch dürfte ihr Ursprung noch älter sein. Die Feststellung der Verwendung des wilden Waldgrases als Rohstoff für eine der primärsten ergologischen Handfertigkeiten weist auch auf diese seine Rolle schon in grauer Vorzeit hin.

Die Photographien Tafel I.—IV. d. h. Ph. 1—16 (ausser Ph 10) stellen Anfänge des Flechtens und rezente Körbe aus Hrvatsko Zagorje dar und befinden sich im Inventar des Etnografski muzej Zagreb, Ph. 10 ist ein Vergleichsobjekt aus Steiermark. Tafel V. und VI., Ph. 17—22 zeigen Reproduktionen aus der Literatur.